

Tedvin ve Öncesi Süreçlerde Müçtehidin Bazı Hadislere Mut- tali Olamaması Üzerine

Ataullah ŞAHYAR*

“On The Inability of the Mu-
jtahid to Access Certain
Hadīths in Tadween and Pre-
vious Periods”

Abstract: Although the compilation of hadiths, which are considered the second source of Islam after the Quran, started in an early period, it took centuries to complete the process. This service is of paramount importance, especially for mujtahid scholars. Because the scholar who will engage in ijtiħad first looks for the answer to the problem he encounters in the Quran and the Prophetic Sunnah, and if he cannot find the answer he is looking for in these two sources, he resorts to ijtiħad. It was not difficult for the mujtahid to reach the Quran. However, it was not easy to reach the Prophetic Sunnah, which had spread over the wide Islamic geography and whose codification had not yet been completed, under the conditions of that period, and therefore no mujtahid, including the Rightly-Guided Caliphs and the imams of major sects, was fully versed in the Prophetic Sunnah. In the research, it was determined by giving examples of important names from every layer that not every mujtahid, including the companions, was aware of some prophetic sunnah during the process of tadween and before. It was emphasized that the tadween is especially important for mujtahids and it was pointed out that the tadween positively contributed to the knowledge of the sunnah of the mujtahid scholars. As a result, it has been observed that a mujtahid, regardless of his rank, once a sound sunnah reaches him, he reverts from his old view and makes his judgment in accordance with the sunnah. It was only possible for the sunnah to reach the Islamic geography with the codification of hadiths.

Citation: Ataullah ŞAHYAR “Tedvin ve Öncesi Süreçlerde Müçtehidin Bazı Hadislere Muttali Olamaması Üzerine” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XXI/2, 2023, pp. 207-231.

Keywords: Hadīth, Sunnah, Compulation, Mujtahid, Acquaintance.

I. Giriş

İlmi seviyesi hangi derecede olursa olsun günümüze kadar hiçbir ilim adamı ya da müçtehit, kendisinin veya sahâbe dâhil hiç kimsenin Hz. Peygamber’den sadır olan bütün sünnet/hadislere bildiğini iddia etmiş değildir. Deği-

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis, İSTANBUL, sahyar@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7789-8750 Geliş: 07.12. 2023 Yayın: 31.12.2023

şik ilgi alanları, farklı coğrafya, iletişim ve ulaşım koşullarındaki elverişsiz koşullar vs. bakımından böyle bir durumun gerçek olması mümkün gözükmemektedir.

İster Hz. Peygamber'in seferlerinde vuku bulunanlar ve Resûlullah'ın (a.s.) buna karşı tutumu, ister farklı platformlarda irad ettiği hadisler, isterse özel olarak verdiği hüküm ve fetvalar, sadece Resûlullah'ı (a.s.) takip edebilenler tarafından öğrenilmiş, Resûlullah'ın huzurunda bulunamayanların ise, duruma göre kimileri daha sonra öğrenmeye muvaffak olmuş, kimileri de olaydan bihaber kalmıştır.

Ehl-i beyt de dahil her sahâbî'nin Resûlullah'ı (a.s.) sürekli takip edebilmesi mümkün değildi. Resûlullah'ın (a.s.) sohbetine bazen kalabalık sahâbe grubu iştirak edebilirken, bazen ise Resûlullah (a.s.) sadece birkaç kişiye hitap ediyordu. Hatta Resûlullah'ın (a.s.) bir sahâbî ile özel konuşmaları da söz konusu olmuştur. Bazen İslam'ı öğrenmek için Medine'ye dışarıdan gelen elçiler ve heyetler işleri bitince hemen kabilelerine geri dönüyorlar ve Resûlullah'tan (a.s.) öğrendiklerini kimseyle paylaşmadan uzaklara götürüyorlardı. Medine'de Hz. Peygamber'in yanı başında ikamet eden sahâbenin bu bilgilerden haberi olmuyordu.

Hz. Peygamber'in yirmi üç yıllık peygamberlik dönemi, hususen Medine'deki son 10 yılı boyunca olaylar bu ve benzer şekillerde cereyan ediyordu. Her meclisinde Resûlullah'ı (a.s.) farklı sahâbe takip ediyor, her biri farklı bilgiler öğreniyordu. Daha sonra kimi sahâbiler Hz. Peygamber hayatta iken, kimileri Hulefâ-i Râşidin döneminde -özellikle Hz. Ömer'in hilafetinde- yeni fethedilen şehir ve bölgelere cihad için gidip geri dönmez, gittiği yerlere yerleşirdi. Bazen söz konusu şehirlere İslam'ı öğretmek için muallim ya da vali olarak gönderilmişlerdi. Bulunduğu yerlerde her sahâbî Resûlullah'tan öğrendikleriyle amel ediyor ve bildiklerini çevresine öğretiyordu. Böylece sahâbenin farklı düzeyde sahip olduğu sünnet bilgisi, hicri ilk asırdan itibaren İslam coğrafyasına yayılmaya başladı.

Günümüze kadar pek çok ilim adamı hicri ilk asırdaki hadislerin farklı İslam coğrafyasına yayılması ve bundan sebep kişilerin nebevî sünnet bilgisinin farklı düzeyde olduğu konusunda görüş belirtmiştir. Örneğin nebevî sünnete bakış açısıyla dikkat çeken İmâm Şâfî (v. 204/820) bu konu hakkındaki görüşünü şöyle ifade etmiştir:

“Sünnetin tamamını eksiksiz bir şekilde bilen bir kimseyi tanımıyoruz. Bütün âlimlerin ilmi bir araya toplansa sünnetin tamamı ihata edilmiş olur. Ancak her bir âlimin bildikleri tek tek mutâlaa edilirse bilmediği bir sünnet mutlaka bulunur. Birinin bilmediği bir sünneti bir başkası bilir.”¹

Aynı şekilde nebevî sünnetin şiddetli savunucularından İbn Teymiyye (v.

¹ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İdris b. 'Abbâs eş-Şâfî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Şâkir (Mısır: y.y., 1358/1940), 42-43.

728/1328) de Hz. Peygamber'den gelen bütün hadisleri bir şahsın ihata etmesinin mümkün olmadığını, bir konuda kendisine hadis ulaşmayan bir kişinin, o hadisin gereğini bilmekle mükellef olmadığını ve müçtehit olmak için bütün hadisleri bilmek gerekmediğini kesin ifadelerle dile getirmiştir.²

Hadislerin tedvinine öncülük eden ve tedvin söz konusu olduğunda ilk aklı gelen, hadis kaynaklarındaki rivayetlerin pek çoğunun nakli, muhaddislerin üstadı ünlü hafız İbn Şihâb ez-Zührî (v. 124/742),³ bütün vaktini hadis öğrenmek ve yazmaya vermiş olmasına rağmen hadislerin tamamına muttali olamamış ve bütün hadisleri bilip bilmediği hakkında kendisine yöneltilen bir soruya kesin bir ifadeyle “hayır” cevabını vermiştir. Hadislerin yarısını bilip bilmediği sorulduğunda ise “umarım, belki” cevabını vermekle yetinmiştir.⁴

İlk dönemlerdeki bazı müçtehitlerin nebevi sünnetin hilafına verdikleri bazı fetva ve görüşlerini izah etmeye çalışan müteahhir ulema, önceki müçtehit imamlar söz konusu olurken, konuyla ilgili hadisin o müçtehide ulaşmamış olabileceği ihtimali üzerine durmuşlar ve bunu sık sık dile getirmişlerdir.⁵ Onların bu tutumu da tedvin süreci ve öncesinde müçtehidin karşılaştığı meselelerde bazı hadislere muttali olamadığı görüşünü teyit etmektedir.

İmâm Şâfiî'nin, talebesi Ahmed b. Hanbel'e söylediği şu ifade de önemlidir:

“Siz (muhaddisler) hadisleri ve râvileri benden daha iyi bilirsiniz. Sahih bir hadise vâkif olursanız bana da bildirin ki, onunla amel edeyim. O hadis ister Kûfe, ister Basra ve isterse Şâm kaynaklı olsun fark etmez, yeter ki sahih olsun.”⁶

² Ebû'l-'Abbâs Taqıyyüddîn Aḥmed b. 'Abdilhâlim b. Mecciddîn 'Abdisselâm el-Ḥarrânî İbn Teymiyye, *Refu'l-Melâm 'ani'l-E'immeti'l-Âlâm-İbn Teymiyye* (Riyad: y.y., 1403/1983), 9.

³ Nitekim Abdurrahmân b. Ebî'z-Zinâd (v. 174/790) babasından Zührî hakkında şunu nakletmiştir: “Biz (sadece) helâl ve haramı yazdık. Zührî ise, işittiği her şeyi yazardı. Kendisine ihtiyaç duyulunca onun insanların en âlimi olduğunu anladım” (bk. Ebû Bekr Aḥmed b. 'Alî b. Sâbit el-Bağdâdî Ḥaṭîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li Aḥlâki'r-Râvi ve 'Adâbi's-Sâmi*; thk. Maḥmûd et-Taḥḥân (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1983/1403), 2/118; Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. 'Abdurrahmân b. Yûsuf el-Kelbî Cemâluddîn el-Mizzî, *Teḥzibu'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşâr 'Avvâd Marûf (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1400/1980), 16/433.

⁴ Ebû'l-Kâsım 'Alî b. el-Hasen eṣ-Şâfiî İbn 'Asâkir, *Târihu Dimeşk*, thk. 'Amr b. Ğurâme el-'Umrevî. (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 55/366; 61/421; Ebû'l-Fazl Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muḥammed el-Ḥudayri es-Süyûṭî, *Tedribu'r-Râvi fi Şerhi Takribu'n-Nevâvi*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muḥammed el-Fâryâbi. (b.y.: Dâru Taybe, ts), 1/277, 297.

⁵ Hadis şerhleri ve fıkıh kitaplarında çok sıklıkla karşılaşılan “لعنه لم يبلغه الحديث/muhtemelen hadis ona ulaşmamıştır” gibi ifadeler için bk., Ebû Suleymân Ḥamd b. Muḥammed b. İbrâhîm b. el-Ḥaṭṭâb el-Bustî el-Ḥaṭṭâbî, *Âlâmu'l-Hadis*, thk. Muḥammed b. Sa'îd b. 'Abdurrahmân Âli Su'ûd (b.y.: y.y., 1409/1988), 1/264; Ebû'l-Ḥasan Muḥammed b. el-Huseyn b. İbrâhîm b. Âşım es-Sicistânî el-Âburî, *Menâkibu's-Şâfiî-el-Âburî*, thk. Cemâl Azûn (b.y.: y.y., 1430/2009), 87; Ebû el-Ḥasan 'Alî b. Ḥalef b. 'Abdulmelik İbn Baṭṭâl, *Şerhu Şaḥîhi'l-Buḥârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1423/2003), 4/398.

⁶ Ebû Ömer Cemâluddîn Yûsuf b. 'Abdillâh b. Muḥammed İbn 'Abdülber en-Nemerî, *el-İn-tikâ' fi Feḍâili's-Selâs eti'l-E'immeti'l-Fukahâ*; (Beyrut: y.y., ts), 75; İbrâhîm b. 'Alî b. Muḥammed Burhânuddîn el-Ya'merî İbn Ferḥûn, *ed-Dibâcu'l-Muzheb fi Marifeti Ayâni'l-*

Verilen bu örnek ifadelerden de anlaşılacağı üzere her âlimin, nebevi sünnete vukufunun farklı düzeyde olduğu, sahâbe dahil kimsenin Hz. Peygamberden gelen bütün hadislerle muttali olamadığı ve bunun imkân dahilinde olmadığı anlaşılmaktadır.

Müçtehidin bazı hadislerle muttali olamaması şu iki şekilde tezahür edilebilir.

Müçtehit o hadisten o ana kadar hiçbir şekilde haberdar olamamış olabilir.

Müçtehit o hadis hakkında daha önce biraz bilgi sahibi olmuş olsa da unutkanlık, detaylarına tam olarak vakıf olamamak, hadisin karşılaştığı mesele ile ilgisi gibi bazı sebeplerden ötürü söz konusu hadis hakkındaki bilgisini teyit etme ihtiyacı duyabilir.

Müçtehit hadise güvenilir kaynaktan ulaşamamış olabilir.

Verdiği hükümlerde emin ve ciddi olması, aynı şekilde verdiği hükmü sağlam veriye dayandırması için müçtehidin yukarıdaki durumlarda hadisi tam olarak öğrenmeye ihtiyacı vardır. Aksi halde müçtehit o hadise muttali olamamış addedilir ve karşılaştığı mesele için içtihat yoluna gitmek zorunda kalır.

Tedvin ve öncesindeki süreçte ihtiyaç duyduğu bazı nebevi sünnete muttali olamayan her tabaka ve bölgeden pek çok müçtehidin olduğu düşünülmektedir. Fakat araştırmanın sınırı aşmadan tedvin sürecinin önemini izah etmek için, hicri ilk üç asırda yaşamış olan sahâbe ve sonraki tabakalardan önemli görülen birkaç müçtehidini örnek vermek, konuyu aydınlatmaya yetecek mahiyettedir.

II. Bazı Hadislere Muttali Olamayan Müçtehid Sahâbiler

Müçtehide bir hadisin ulaşmış ulaşmadığını ya da hangi hadisin ulaşmadığını tespit etmek neredeyse imkânsız denebilecek kadar zor bir iştir. Çünkü bir kimsenin bilmediklerini sorgulamak bildiklerini sorgulamaktan daha müşkül bir iştir. Fakat burada biz, literatürde kayıtlara giren bilgiler ışığında hadisin kendisine ulaşmadığına dair müçtehidin kendi itirafları, yakın çevresinin veya talebelerinin ya da diğer âlimlerin verdiği bilgilerden hareketle konuya ait örnekleri tespit etmeye çalışacağız. Müçtehidin muttali olamadığı nebevi sünnetin, örnek verilenlerden kat be kat fazla olduğunu tahmin etmek zor değildir. Burada en tanınmış sahâbeden birkaç örnek yeterli olacaktır.

A. Hz. Ebû Bekir (v. 13/634)

Hz. Peygamber'in ilk halifesi Ebû Bekir (r.a.), -İslam'dan önce ve sonra ha-

Ulemâ'i'l-Mezheb, thk. Muhammed el-Ahmedî Ebû'n-Nûr (Kahire: Dâru't-Turâs., ts), 1/463; 'Abdülme'cid Mahmûd, *el-İtticâhâtü'l-fikhiyye 'inde ashâbi'l-hadis fi'l-karni's-sâlisi'l-hicri*, (Mısır: Mektebetu'l-Hancı, 1399/1979), 126.

yatının çoğunu Resûlullah'ın (a.s.) en yakın dostu olarak geçiren, onun risâletine ilk inanan, hicret ederken ona yol arkadaşı olan, kısacası hayatı boyunca Resûlullah'ın (a.s.) en yakınındaki bir sahâbî olmasına karşın- bazı hadislerden bihaber kalmıştır. Örneğin: Ebû Bekir (r.a.), kendisine miras verilip verilmeyeceğini soran bir nineye “Allah'ın kitabında ve Peygamber'in sünnetinde sana bir şey verileceğini bilmiyorum. Ancak bunu insanlara soracağım” diye cevap vermiştir. Sahâbîlerden Muğire b. Şu'be (r.a.) ve Muhammed b. Mesleme (r.a.), Hz. Peygamber'in nineye altıda bir hisse (miras) verdiğine dair Hz. Ebû Bekir'in huzurunda şahitlik etmiştir. Bu hadis sahâbîlerden İmrân b. Husayn'dan da rivayet edilmektedir.⁷

B. Hz. Ömer (v. 23/644)

İslam âlemi için başarılı hizmetleri bulunan Halife Ömer (r.a.) bilgili, fakih ve Resûlullah (a.s.) ile birlikteliği çok olan sahâbîlerdendir. Her fırsatta onu takip etmek için özel gayret sarf eden bir sahâbî olmasına rağmen kendisinin habersiz kaldığı bazı hadisler olmuştur. Örneğin: Hz. Ömer İsti'zan ile ilgili bir sünneti, Ebû Mûsâ el-Eş'arî (r.a.) kendisine rivâyet edene kadar bilememiş ve haberi veren Ebû Musâ'dan şahit getirmesini istemiştir.⁸ Yine Hz. Ömer, kadının kocasının diyetinden miras alabileceğini, Dahhâk b. Süfyân el-Kilâbî (r.a.) kendisine mektupla bildirene dek bilememiş ve “Bunu duymasaydık, buna muhalif hüküm verirdik” diyerek sonradan bilgi sahibi olduğunu dile getirmiştir.⁹

Aynı şekilde Hz. Ömer, Abdurrahmân b. Avf (r.a.) kendisine bilgi verene kadar mecûsilerin cizyeye tâbi olup olmaması hükmünden haberdar olmamıştır.¹⁰ Yine Hz. Ömer hilafeti döneminde, işlevselliğine göre her parmak için farklı kıymetle diyet belirlemiş, başparmak için on beş deve, işaret ve orta parmak için onar deve, yüzük parmak için dokuz ve serçe parmak için ise altı deve, şeklinde sahâbe ve tabiun nesline yıllarca hükmetmiştir. Hz. Ömer'in bu hükmü, Resûlullah'ın o dönem Yemen'e vali olarak görevlendirdiği Amr b. Hazm'a (r.a.) gönderdiği bir mektup ortaya çıkana kadar yürürlükte kalmıştır. Söz konusu mektup ortaya çıkınca, her parmak için diyet olarak eşit kıymetle

⁷ Buhârî, “İ'tisâm”, 23; Ebû Dâvûd, “Ferâiz”, 5; Tirmizî, “Ferâiz”, 10; “İsti'zan”, 3; İbn Mâce, “Ferâiz”, 4; Dârimî, “Ferâiz”, 19; Mâlik, “Ferâiz”, 4.

⁸ Buhârî, “İ'tisâm”, 23; Tirmizî, “İsti'zan”, 3; İbn Teymiyye, *Rafu'l-melâm*, 6; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Hacer el-'Askalânî, *Fethu'l-Bâri Şerhu Şahîh el-Buhârî*, thk. Muhibbuddîn el-Ĥaṭîb (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1379/1959), 11/29-30.

⁹ Konuyla alakalı muhtelif rivâyetler için Bk. İmam Şâfiî, *el-Ümm*, 1/177; Ebû Dâvûd, “Ferâiz”, 18; Tirmizî, “Ferâiz”, 18; “Diyât”, 18; İbn Mâce, “Diyât”, 12; Malik, “Ukûl”, 9; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/452.

¹⁰ Buhârî, “Cizye”, 1; Ebû Dâvûd, “Harâc”, 31; Tirmizî, “Siyer”, 31; Dârimî, “Siyer”, 58; Malik, “Zekât”, 42; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/194.

onar deve hükmü verileceği öğrenilmişti. Bundan sonra Hz. Ömer bu konudaki hükmünü Resûlullah'ın mektubuna göre düzeltmiştir.¹¹

Bir defasında Hz. Ömer (r.a.) ashaba, (darp veya başka herhangi bir sebeple) bir kadının karnındaki bebeğini düşürmesine sebep olan kimseye verilecek ceza hususunda Resûlullah'tan (a.s.) öğrendiği bir hüküm olup olmadığını sormuştu. Bunun üzerine Hamel b. Malik b. en-Nâbiğa isimli bir sahâbî ayağa kalkarak: “Ben iki karımın arasında idim, biri diğerine bir sopayla ya da taşla vurdu, o da aldığı darbenin etkisiyle karnındaki bebeğini düşürdü. Bu meselede Resûlullah (a.s.), ceninin diyeti olarak kadına vasıflı/kaliteli bir köle verilmesine hükmetti” dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer: “Allahü ekber, bu haberi işitmemiş olsaydık meseleyi farklı bir şekilde hükme bağlardık” diyerek hadisten haberi olmadığını açık bir şekilde itiraf etmiştir.¹²

Hz. Ömer'in bazı sünnete muttali olamayıp bunun daha sonra başka sahâbî tarafından kendisine hatırlatılması ya da karşılaştığı ve hükmünü bilemediği meseleleri başka sahâbeye sorarak öğrenmesi ile alakalı daha pek çok örnek bulmak mümkündür.

C. Hz. Osman (v. 36/656)

Hulefâ-i Râşidîn'in üçüncüsü halife Osman, Hz. Peygamber'in iki kere damadı olma şerefine nail olmasına ve ona yakınlığına rağmen bazı hadislerden habersiz kalmıştır. Örneğin Hz. Osman, kocası vefat eden kadının, iddetini kendi evinde tamamlayacağı hususunda Resûlullah'tan (a.s.) gelen herhangi bir sünnetten haberdar olmadığı için söz konusu meseleyi Füreyy'a b. Mâlik'e (r.a.) sormuş, Hz. Peygamber'in kocası vefat eden bir hanım sahâbî hakkında “İddetin tamamlanıncaya kadar kendi evinde bekle” buyurduğunu öğrenmiş ve akabinde bu doğrultuda hüküm vermiştir.¹³

D. Hz. Ali b. Ebî Tâlib ve Abdullah b. Abbâs (r.a.)

Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) ve muksirundan Abdullah b. Abbâs (r.a.) da bilgili, fakih ve Resûlullah'ın (a.s.) en yakın akrabaları olmasına rağmen bazı hadislerden haberdar olmamışlardır. Örneğin: Bu iki bilge sahâbî, kocası vefat edip hâmile olarak dul kalan kadının, iki iddetin en uzun olanıyla (أبعد الأجلين) iddetini tamamlayacağına fetva vermişti. Hâlbuki Hz. Peygamber, kocası Sa'd b.

¹¹ Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. İdris b. 'Abbâs eş-Şâfiî, *İhtilâfu'l-Hadis*, thk. Muhammed Ahmed Abdülaziz (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406/1986), 87; Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. İdris b. 'Abbâs eş-Şâfiî, *el-Umm* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1410/1990), 1/177; Ebû Bekr 'Abdur-rezzâk b. Hemmâm es-Şan'ânî, *el-Muşannef*, thk. Ḥabîburrahmân el-'Azamî (Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, 1403/1983), 9/384 (hadis no: 17698); Ebû Suleymân Ḥamd b. Muḥammed b. İbrâhîm b. el-Ḥaṭṭâb el-Bustî, *Me'âlimu's-Sünen* (Halep: el-Maṭba'atu'l-İlmiyye, 1351/1932), 4/28.

¹² Tirmizî, “Diyat”, 15; Nesâî, “Kasâme”, 40.

¹³ Ebû Dâvûd, “Talâk”, 43; Tirmizî, “Talâk”, 23; Dârimî, “Talâk”, 14; Malik, “Talâk”, 87; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/307.

Havle (r.a.) vefat ettiğinde hâmile olan Sübey'a el-Eslemiyye (r.a.) hakkında "Onun iddeti çocuğunu doğurmaktır" buyurmuştur. Hz. Ali b. Ebû Tâlib ile Abdullah b. Abbâs (r.a.) ise söz konusu nebevi sünnete muttali olamamışlardı.¹⁴

E. Ebû Hüreyre (v. 57/677)

Hz. Peygamber'den en çok hadis nakleden sahâbî olarak kayıtlara geçen Ebû Hüreyre, el-Fadl b. Abbas'tan (r.a.) (v. 13/634) naklettiği "من أصبح جنباً فعليه أن يفطر" /cünüp olarak sabahlayan kimse orucunu bozsun" hadisinin nesh edildiğinden haberdar olamamıştır. el-Fadl b. Abbas da Ebû Hüreyre de söz konusu (mensuh) hadisi rivayet etmeye, gereğiyle amel etmeye ve cünüp olarak sabahlayan kimsenin orucuna devam edemeyeceğine yönelik fetva vermeye devam etmişlerdir.¹⁵ Bu iki sahâbînin yaptıkları, dönemin Medine valisi Mervân b. Hakem'e intikal edince Mervan, bu meseleyi vuzuha kavuşturmak için Abdurrahmân b. el-Hâris'i Resûlullah'ın eşleri Hz. Aişe ve Ümmü Seleme'ye (r.a.) gönderir ve onların, Hz. Peygamber'in cimadan ötürü cünüp olup da o gün orucuna devam ettiğine¹⁶ dair şahitlik ettiğini öğrenir. Bunun üzerine Mervan Abdurrahmân b. el-Hâris'i bu sefer Ebû Hüreyre'ye gönderir. Hz. Aişe ve Ümmü Seleme'nin söz konusu cevabını işiten Ebû Hüreyre, üm-mühâtül'-mü'minin (r.a.) söyledikleri hakkında herhangi bir bilgisinin olmadığını, kendisinin sadece el-Fadl b. Abbas'tan nakilde bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁷

F. Abdullah b. Ömer (v. 73/692)

Hz. Peygamber'den en çok hadis nakleden sahâbîlerden Abdullah b. Ömer de bazı nebevi sünnete muttali olamamıştır. Nitekim Yahudilerin cinsel ilişkiyi kadının sadece ön tarafından yapılması gerektiği inancına karşın nazil olan "Kadınlarınız sizin için bir tarladır. Tarlanıza nasıl derseniz öyle varın" ayeti (Nisa/223) hakkında Abdullah b. Ömer, söz konusu ayetin kadının arkasına gelme hususunda nazil olduğunu belirtmiştir.¹⁸ Bu durumu izah etmeye çalışan ilk müfessirlerden Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767), Cabir'den (r.a.) gelen "Yahudiler, kadınla arkadan yaklaşarak cinsel ilişkiye girilirse çocuk şaşı doğar, derlerdi. Bunun üzerine Kadınlarınız sizin için bir tarladır. Tarlanıza nasıl

¹⁴ Buhârî, "Tefsîr (et-Talâk)", 2; Müslim, "Talâk", 57; Tirmizî, "Talâk", 17; Nesâî, "Talâk", 56; Dârimî, "Talâk", 11; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/311.

¹⁵ Malik, "Siyâm", 11.

¹⁶ Malik, "Siyâm", 11; Ebû Davud, "Savm", 36; Tirmizî, "Savm", 63.

¹⁷ Malik, "Siyâm", 11.

¹⁸ Buhârî, "Tefsîr (el-Bakara)", 39. Söz konusu hadisin şerhinde İbn Hacer, İbn Ömer'in bu ayete dayanarak cinsel ilişkide kadının arka mahalline varmanın da cevazını benimsediğini belirtmiştir. İbn Hacer ayrıca bu konuyla alakalı Muhammed b. Sahnûn ve Muhammed b. Şa'ban'ın bu konuya özel birer kitap telif ettiğini ve konuya daha fazla açıklık getirdiğini belirtmiştir. Bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 8/189-190.

*dilerseniz öyle varın ayeti nazil oldu*¹⁹ mealindeki hadisin İbn Ömer'e ulaşmamış olmasını var saymıştır.²⁰

G. Abdullah b. Amr b. el-Âs (r.a.)

Hz. Peygamber'in ağzından çıkan her şeyi yazmakla anılan Abdullah b. Amr b. el-Âs (r.a.), Ebû Hüreyre'nin (r.a.) ifadesiyle en çok hadis bilen sahâbî²¹ olmasına rağmen, kadınların yıkanırken saç örgülerini çözmelerinin gerekli olmadığına dair sünnetten bihaber kalmış ve kadınlara yıkanırken saç örgülerini çözmeleri gerektiğine dair fetva vermiştir. Hz. Aişe (r.a.), Abdullah'ın bu fetvasını öğrenince "Pes doğrusu şu İbn Amr'a hayret! Kadınlara başlarını tıraş etmelerini emretseydi bari! Ben Resûlullah (s.a.) ile aynı kaptan (su alarak) yıkanır, başıma üç defa su dökmekten başka bir şey yapmazdım" diyerek tepkisini dile getirmiştir.²²

H. Habbâb b. el-İrs (v. 37/657)

Muhacir sahâbîlerden Bedir gazisi Habbâb b. el-İrs (r.a.) da Hz. Peygamber'in altın yüzük takmayı erkekler için haram kıldığına dair hadise²³ muttali olamamış, Abdullah b. Mes'ud (r.a.) kendisine söz konusu hadisi hatırlatınca elindeki altın yüzüğü çıkartmış ve "Bundan böyle bu yüzüğü bir daha benim parmağında göremeyeceksin" demiştir.²⁴

Ayrıca Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin (r.a.), teyit etmek amacıyla bildiği bir hadisi 'Ukbe b. Âmir'e (r.a.) sormak için Mısır'a kadar gitmesi²⁵ ve buna ihtiyaç duyması da burada verilebilecek örnekler arasında sayılabilir.

Sahâbîlerin her hadise muttali olamadıklarına dair söz konusu zikredilenlere benzer pek çok örnek bulmak mümkündür. Tâbiîn ve daha sonraki tabakalarda da benzer durum geçerli olmuştur.

¹⁹ Buhârî, "Tefsir (el-Bakara)", 39; Müslim, "Nikah", 117; Ebû Dâvûd, "Nikah", 46; Tirmizî, "Tefsir", 3.

²⁰ Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Suleymân el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, thk. 'Abdullâh Maḥmûd Şehâte (Beyrut: Dâru 'İhyâu't-turâs, 1423/2002), 5/141

²¹ Ebû Hüreyre Abdullah b. Amr b. Âs hakkında şöyle demiştir: Abdullah b. Amr b. As hariç benden daha fazla hadis bilen sahâbe yoktur. Çünkü Abdullah b. Amr b. As hadisleri yazardı, ben yazmazdım. Bk., Ebû 'Urve Ma'mer b. Râşid el-Ezdî, *el-Câmi*; thk. Ḥabîbu'r-Raḥmân el-'Azamî (Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, 1403/1982), 11/259; Buhârî, "İlim", 39; Tirmizî, "İlim", 12; "Menâkib", 47; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/248, 403; Ebû Ḥâtim Muḥammed b. Hibbân el-Bustî, *Şaḥîhu İbn Hibbân*, thk. M. Ali Sönmez-Halis Aydemir (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012), 4/313; Ebû'l-Ḳâsim Süleymân b. Ahmed eṭ-Ṭaberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsaf*, thk. Ṭâriḳ b. 'İvaḍullâh b. Muḥammed-'Abdulmuḥsin b. İbrahim el-Hüseynî, (Kahire: Dâru'l-Ḥaremeyn, 1415/1995), 8/350.

²² Müslim, "Hayz", 59; İbn Mâce, "Tahâret", 108; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/ 43.

²³ Buhârî, "Libas", 47, 53; Ebû Dâvûd, "Libas", 13; Nesâî, "Ziyne", 40; İbn Mâce, "Libas", 19.

²⁴ Buhârî, "Megâzi", 76.

²⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/159.

III. Bazı Hadislere Muttali Olamayan Tâbiîn ve Sonraki Kuşaklardan Bazı Müçtehitler

Vakitlerinin çoğunu Hz. Peygamber'le birlikte geçirmeye çalışan ve hemen hemen her konuda Resûlullah (a.s.) ile dayanışma halinde onun yanında yer alan Ebû Bekir (r.a.) ve Ömer (r.a.) gibi Hulefâi Râsidîn, çok hadis nakletmekle bilinen muksirûn sahâbiler, bile -yukarıda örnekleriyle görüldüğü gibi- bazı hadislere muttali olamamışlardır. Adı geçen sahâbilerin bu ümmetin en âlimi, en fakîhi ve en muttakisi olduklarında şüphe yoktur. Onlar hadisleri doğrudan Resûlullah'tan öğrenen, âyetlerin sebebi nüzulüne ve hadislerin sebebi vurûduna vâkîf kimselerdir. Onlar pek çok avantaja sahip olmalarına rağmen bazı hadislerden bihaber kalmışlarsa, İslam coğrafyasının genişlemesi ve asr-ı saadete uzak oluşları gibi dezavantaj durumlarıyla daha sonraki asırlarda yaşamış olan tabiîn, etbeu't-tabiîn ve onlardan sonra gelen müçtehitlere bazı hadislerin ulaşmamış olması gayet olağan ve tabiî bir durum olarak değerlendirilmektedir. Bunlardan birkaçını zikretmek meseleyi açıklayıcı olacaktır.

A. Sa'îd b. el-Müseyyeb (v. 92/710)

Tabiîn neslinin önde gelen fakihlerinden Sa'îd b. el-Müseyyeb, muhaddis kimliği ile de meşhur olmasına rağmen, kocası tarafından üç defa boşanan bir kadının başka bir erkekle nikahlanıp cinsel birliktelik olmadıkça eski kocasıyla tekrar nikahlanamayacağı konusunda Hz. Peygamberden gelen hadise²⁶ muttali olamamış ve sadece nikah kıyılırsa -cinsel birliktelik olmasa da- eski kocasına dönebileceğini söyleyerek bu husustaki ulemanın icmasına tek başına muhalefet etmiştir.²⁷ Bu duruma açıklık getiren *Muvatta* şarihlerinden Kadı 'Iyad (v. 543/1148) ve Endülüslü Ebû'l-Velîd Süleyman b. Halef el-Bâcî (v. 474/1081), konuyla ilgili nebevi sünnetin Sa'îd b. el-Müseyyeb'e ulaşmamış olabileceğini,²⁸ oysa Hz. Âişe'nin (r.a.) de bu konuda çok net bir fetvasının mevcut olduğunu ifade etmiştir.²⁹

B. Mu'âviye b. Kurre (v. 113/731)

Yine tabiîn neslinin önemli âlimlerinden Mu'âviye b. Kurre, gümüş bardaktan içme konusunda talebesi Şu'be b. Haccâc'ın (v. 160/777) kendisine yönelttiği bir soruya, gümüş bardaktan içmekte bir beis olmadığı yönünde cevap

²⁶ Buharî, "Şahâdat", 3; "Talak", 4, 7, 38; Müslim, "Nikah", 111-112; Ebû Davûd, "Talak", 49; Tirmizî, "Nikah", 26; Nesâî, "Nikah", 43; "Talak", 9-10, 12; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/284.

²⁷ Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Munzir en-Nisâbüri, *el-İcmâ*; thk. Fu'âd 'Abdulmun'im Ahmed (b.y.: Dâru'l-müslim, 1425/2004), 86; Ebû'l-Fađl 'Iyâd b. Mûsâ b. 'Iyâd el-Yağşubî Kâdî 'Iyâd, *İkmâlu'l-Mulim bi Fevâidi'l-Muslim*, thk. Yağyâ İsmâ'îl (Mısır: Dâru'l-vefâ, 1419/1998), 4/606.

²⁸ Kâdî 'Iyâd, *İkmâlu'l-Mulim*, 4/607; Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef el-Bâcî, *el-Muntekâ Şerhu'l-Muvattâ*; (Mısır: Matba'atu's-Sa'âde, 1332/1914), 3/299.

²⁹ Bâcî, *el-Muntekâ*, 3/299.

vermiştir. Meşhur hadis şârihlerinden fakih Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim b. el-Münzir (v. 319/931), bu durumun ancak Mu‘âviye b. Kurre’nin, altın ve gümüş kaplardan içmeyi yasaklayan hadislerle³⁰ muttali olamamasıyla izah edilebileceğini ifade etmiştir.³¹

C. İmam Ebû Hanife (v. 150/767)

Sahâbeden Enes b. Mâlik’i (r.a.) (v. 93/711) gördüğüne dair hakkında bazı rivayetler bulunan Ebû Hanîfe, geniş İslam coğrafyasının muhtelif yerlerinde ikamet eden sahâbenin Hz. Peygamberden öğrendikleri hadislerin henüz kendi yaşadığı beldeleri aşip diğer İslam coğrafyasına ulaşmadığı ve hadis tedvininin yeni başladığı erken bir dönemde yaşamıştır. Kısıtlı ulaşım imkânlarının söz konusu olduğu bu dönemde, henüz yeni faaliyete geçen hadis tedvini beldelerle sınırlı kalmış ve tedvin için bölgeler/şehirlerarası rihle faaliyeti henüz zuhur etmemiştir.³² Tedvin için uzak mesafedeki bölgelere/şehirlere ilim yolculuğu henüz yaygınlaşmamış, sadece belli şehirlere belli meseleler için gidip dönenler olmuştur.

Yirmi sene boyunca hocası Hammad b. Ebî Süleyman’ın (v. 120/737) derslerine devam ettikten sonra hocasının makamında ders vermeye devam eden Ebû Hanife, Kûfe ve çevresine intikal eden hadislerle fıkhi içtihadını devam ettirmiş ve hadis tedvini için rihle yapmak yerine fıkıhla iştiğal etmeyi tercih etmiştir.

Ebû Hanife, Hz. Peygamber’den rivâyet edilen “*Bütün parmaklar eşittir*” hadisi³³ kendisine ulaştığında, parmakların diyetini faydalarına göre belirleyip, başparmağın diyetinin diğerlerinden fazla olması gerektiği yönde daha önceki verdiği görüşünden vazgeçmiştir. Aynı şekilde Ebû Hanife, Enes b. Malik’in (r.a.) Hz. Peygamber’den (s.a.) rivâyet ettiği “*Hayz üç gündün on güne kadardır, fazlası istihaze kanıdır.*” hadisine³⁴ muttali olduğunda, hayzın azami süresini on beş gün olarak belirlediği eski görüşünü terk etmiştir. Yine bayram namazından sonra namaz kılmadığı halde, Hz. Ali’nin (r.a.) bayram namazının akabinde dört rekât namaz kıldığına dair bir hadisin kendisine iletilmesi üzerine, Ebû Hanife’nin önceki görüşünü bırakıp bu hadisi bizzat tatbik ettiği rivâyet

³⁰ Buharî, “Et’ime”, 29; “Eşribe”, 27, 30; Ebû Davûd, “Eşribe”, 17; İbn Mâce, “Eşribe”, 17.

³¹ Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. Munzir en-Nîsâbüri, *el-İşrâf alâ Mezâhibi’l-Ulemâ*; thk. Ebû Hammâd Şağîr Ahmed el-Ensârî (Birleşik Arap Emirlikleri: Mektebetu Mekketu’s-S. eškâfiyye, 1425/2004), 8/198.

³² Nitekim el-Hasen b. Abdurrahman er-Râmehurmuzî, hadis öğrenimi için bölgeler arası rihle yapanları açıklarken, ilk olarak Abdullah b. el-Mübarek ile başlatmaktadır. Bk., Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdurrahmân b. Hallâd er-Râmehurmuzî, *el-Muḥaddis u’l-Fâsil beyne’r-Râvî ve’l-Vâî*, thk. Ebû Zeyd Muhammed Muhibbuddîn (b.y.: Dâru’z-zehâir, 2016), 223.

³³ Ebû Davûd, “Diyât”, 20.

³⁴ Dârimi, “Tahâret”, 88.

edilmiştir.³⁵ Ayrıca meyve hırsızlığı yapan kişinin elinin kesilmeyeceğine dair bir hadise muttali olmadığımı bizzat kendisi ifade etmiştir.³⁶

Konuyla alakalı olarak Abdülvâris b. Sa'îd'in şu sözünü zikretmek konunun vuzuha kavuşmasında faydalı olacaktır:

"Ben Mekke'ye geldiğimde Ebû Hanîfe ile karşılaştım ve ona:

-Şartlı satış yapan kişi hakkında ne düşünüyorsunuz? diye sordum. O:

-Akdi de şartı da batıldır, dedi. Ben İbn Ebî Leylâ'nın yanına geldim ve bu meseleyi ona sordum. O:

-Akdi câiz, şartı batıldır cevabını verdi. İbn Şübrüme'nin yanına gittim ve ona da aynı meseleyi sordum. O:

-Akdi de şartı da câizdir- dedi. Bunun üzerine kendi kendime: "Fe sübhânellâh! Irak'ın üç fakîhi bir meselede birleşmiyorlar!" dedim ve Ebû Hanîfe'ye dönüp o iki arkadaşının söylediklerini anlattım. Ebû Hanîfe:

-O ikisinin sana ne dediğini (neye göre görüş belirttiğini) bilmem ama bana Amr b. Şu'ayb babası aracılığıyla dedesinden Hz. Peygamber'in şartlı satıştan nehyettiğini rivâyet etti. Bu itibarla akdi de şartı da batıldır dedi. Ben İbn Ebî Leylâ'ya dönüp iki arkadaşının söylediklerini anlattım. O:

-O ikisinin sana ne dediğini bilmem ama bana Hişâm b. Urve babası aracılığıyla Âişe'nin (r.a.): Hz. Peygamber bana Berîre'yi (r.a.) satın alıp âzat etmemi emretti, hadisini rivâyet etti. Buna göre akdi câiz, şartı batıldır, cevabını verdi. Ben İbn Şübrüme'ye dönüp iki arkadaşının söylediklerini anlattım. O:

-O ikisinin sana ne dediğini bilmem ama bana Mis'ar b. Kidâm Muhârib b. Disâr aracılığıyla Câbir'in (r.a.) şöyle dediğini rivâyet etti: Ben Hz. Peygamber'e bir deve sattım, o (s.a.) Medîne'ye kadar binme şartımı kabul etti. (Buna göre) akdi de şartı da câizdir dedi".³⁷

Burada adı geçen üç fakihten her biri, hüküm verdiği konuda kendilerine ulaşan hadisi dikkate almışlardır. Öyle anlaşılıyor ki, her biri diğerinin vâkif olduğu hadisleri bilmemektedir.

Ayrıca Ebû Hanife ile bir kişi arasında cereyan eden aşağıdaki diyalog da

³⁵ Tehânevî, *Mukaddime*, 3/52-53.

³⁶ Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dineveri, *Tevîlu Muhtelifi'l-Hadis*, (b.y.: el-Mektebü'l-İslâmî-Müessesetü'l-işrâk, 2. Basım, 1419/1999), 104.

³⁷ Ebû Bekir Ahmed b. 'Alî er-Râzi el-Ceşşâs, *el-Fuşûl fi'l-Uşûl*, (Kuveyt: Vezâretü'l-Evkâfi'l-Kuveytiye, 1414/1994), 2173-175; Ebû 'Abdullâh el-Hâkim Muhammed b. 'Abdullâh en-Nisâbüri, *Marifetu Ulûmi'l-Hadis*, thk. es-Seyyid Mu'zam Huseyn (Beyrut: Dâru'l-kutubu'l-İlmiyye, 1397/1977), 128; Ebû Nu'aym Ahmed b. 'Abdillâh b. İshâk el-İşfahâni, *Musnedu'l-İmâm Ebî Hanife (Rivâyetu Ebî Nu'aym)*, thk. Nazr Muhammed el-Fâryâbî (Riyad: Mektebetü'l-kevser, 1415/1994), 160; Ebû Muhammed 'Alî b. Ahmed b. S'aîd b. Hazm el-Endelusi, *el-Muhalâ bi'l-Âsâr*, thk. 'Abdulğaffâr Süleymân el-Bendâri (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 7/324-325; Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muhammed b. es-Seyyid el-Ba'talyevsi, *el-İnsâf fi't-Tenbih ale'l-Meânî ve'l-Esbâbi'lletî Evcebeti'l-İhtilâf*, thk. Muhammed Rıdvan ed-Dâye (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1403), 117-118; Ebû'l-Hasan Nüruddîn 'Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heys emî, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, thk. Hüsameddîn el-Kudsî (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994), 4/85.

konuyu aydınlatıcı mahiyette bir örnek kabul edilebilir:

“Bir kişi Ebû Hanîfe’ye:

-İhramlık bulamayan hacı pantolon giyebilir mi? diye sorunca o:

-Hayır, sadece ihram giyebilir. Adam:

-Ya ihramlığı yoksa? dedi. Bunun üzerine de:

-Pantolonu satın parasıyla ihram satın alsın, diye yol gösterdi. Ancak adam:

-Ama Hz. Peygamber: ‘Muhrim eğer ihram bulamazsa, pantolon giyer’ demiştir, diye itiraz etti. Ebû Hanîfe bu itiraza şöyle karşılık verdi:

-Bu konuda bize Hz. Peygamber’den sahih bir rivâyet gelmedi ki, onunla fetvâ verelim. Herkes duyduklarıyla yetinir. Bizim bildiğimiz, Hz. Peygamber: ‘İhramdaki kişi pantolon giyemez’ buyruğudur. Bu yüzden biz duyduğumuzla yetiniriz. Adam:

-Hz. Peygamber’e muhalefet mi ediyorsun? deyince Ebû Hanîfe:

-Hz. Peygamber’e muhalefet edene Allah lanet etsin, Allah bizi onunla şerefliendirdi ve onunla kurtuluşa erdirdi”³⁸ demiştir.

Burada da Ebû Hanîfe, kendisine yöneltilen soruya bildiği hadisle cevap vermiş ve karşı tarafın anlattığı hadise muttali olmadığını açıkça ifade etmiştir.

Ebû Hanîfe’nin talebesi İmam Ebû Yûsuf (v. 182/804), vakfedilen gayr-i menkulün ilelebet satılmayacağına dair Hz. Ömer’in, Hz. Peygamber’in tavsiyesi üzerine Hayber’deki hurmalığını vakfetmesi olayının³⁹ Ebû Hanîfe’ye ulaşmadığını ifade ederek “Şayet bu hadis Ebû Hanîfe’ye ulaşmış olsaydı, emnim o bu hadisle amel eder ve muhalif hüküm vermezdi” demiştir.⁴⁰

Ebû Hanîfe’nin diğer bir meşhur talebesi İmam Muhammed eş-Şeybânî de (v. 189/805) söz konusu hadiseyle alakalı görüşünü şöyle dile getirmiştir:

“Ebû Hanîfe’nin vakıfla ilgili söyledikleri, kesin bir delile dayanmayan ve dayanağı açıklanmayan bir hükümdür (تحكم على الناس). İnsanlar Ebû Hanîfe ve beraberindekilerin sözünü ancak verdikleri hükmün dayanağını belirttikleri zaman kabul ederler. Eğer onlar verdikleri hükmün esaslarını açıklamazlarsa, kimse onlara tabi olmaz. Şayet Hasan el-

³⁸ İbn ‘Abdülber, *el-İntikâ’*, 141.

³⁹ Buhârî, “Şurût”, 19; “Vasâyâ”, 22, 28, 29; “Eymân”, 33; Müslim, “Vasiyye”, 15; Ebû Dâvûd, Vasâyâ”, 13; Tirmizî, “Ahkâm”, 36; Nesâî, “İhbâs”, 2, 3; İbn Mâce, “Sadakât”, 4; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, 2/12, 125.

⁴⁰ Tahâvî’nin İsâ b. Ebân’dan naklen anlattığına göre: İmam Ebû Yûsuf Bağdâd’a geldiğinde kendisine Hz. Ömer’in Hayber’deki araziyi vakfettiğine dair İbn Avn’in Nâfi’den rivâyet ettiği bir hadis arz edilmiş, Ebû Yûsuf da bu hadisi tanınamış ve hadisi İbn Avn’den kimin rivayet ettiğini sormuş, İbn Avn’den İbn Uleyye’nin naklettiği bilgisini öğrenince: Buna kimse muhalif hareket edemez. Şayet bu hadis Ebû Hanîfe’ye ulaşmış olsaydı, emnim o bu hadisle amel eder ve ona muhalif hüküm vermezdi, demiştir. (bk. Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed el-Mısrî et-Taḥâvî, *Muhtaşaru ihtilâfi’l-ulemâ’-İhtisâru’l-Ceşşâs*. thk. ‘Abdullâh Nezir Ahmed (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1995/1416), 4/158; İbn Hacer, *Fethu’l-bâri*, 5/403.

Basrî ve İbrâhim en-Nehâi gibi Ebû Hanîfe'den öncekileri taklid etmek câiz olsaydı, el-bette taklide onlar (Hasan el-Basrî ve İbrâhim en-Nehâi) daha lâyük olurdu."⁴¹

Hem Ebû Yûsuf hem Şeybânî'nin söz konusu açıklamalarında, vakıfla alakalı Hz. Ömer rivayetinin Ebû Hanîfe'ye ulaşmadığı açıkça anlaşılmaktadır.

Zühre b. Muâviye (v. 173/790) ise Ebû Hanîfe'nin, nebevi sünnete muttali olduğunda kendi görüşünü terk edip hadisle amel ettiğini şöyle anlatır:

"Ebû Hanîfe'ye kölenin eman vermesinin hükmünüyle ilgili bir soru sordum. O:

-Eğer savaşa katılmıyorsa, onun verdiği eman geçersizdir, cevabını verdi. Ben:

-Bana Âsım el-Ahvel, el-Fudayl b. Zeyd er-Rekâşî'den şöyle haber verdi: Biz düşmanı muhasara altına almıştık, kendilerine (bizim taraftan) 'Eman' yazılı bir ok atılması üzerine onlar: Bize eman mı verdiniz? dediler. Biz: Onu atan bir köledir, dedik. Onlar: Vallahi biz sizin hanginizin hür, hanginizin köle olduğunu bilemeyiz, dediler. Bunun üzerine bu olayı Hz. Ömer'e mektupla bildirdik, Ömer (r.a.) bize 'Kölenin verdiği emânı geçerli sayın' diye mektupla cevap verdi. (Bu haber) karşısında Ebû Hanîfe sustu.

Ben Kûfe'den ayrılıp on sene sonra geri döndüğümde Ebû Hanîfe'ye gelip kölenin eman vermesiyle ilgili sorumu tekrar sordum. O bana Âsım'ın hadisiyle cevap verdi ve eski görüşünden vazgeçtiğini göstermiş oldu. Böylelikle onun, kendisine ulaşan rivâyetlere tâbi olan biri olduğunu anladım."⁴²

Ebû Hanîfe'nin, Câbir el-Cu'fi'yi cerh ederken, onun binlerce hadis bildiği iddiasını rakamları yüksek bularak eleştirmiş olması da dikkat çekicidir.⁴³ Bu yönde bir tenkit, aslında bir yandan da o günkü ilmi durumu anlamaya ışık tutar mahiyettedir. Hadislerin tedvini için oldukça erken sayılabilecek bir dönemde hadis hâfızları da dahil hiçbir âlimin - uzak bölgeler bir yana- yakın çevresindeki hadislerin bile tamamını ihata edebilmesi -Zührî örneğinde görüldüğü gibi- koşullar bakımından mümkün gözükmemektedir.

Tedvin döneminde hadislerin bütün İslami bölgeye ulaşamaması sadece Ebû Hanîfe'yi etkileyen bir durum değildir. Hadis tedvin sürecinin başlangıcından hadislerin tedvin edilip tasnife tâbi tutulduğuna başlandığı dönem zarfında yaşamış olan Mâlik b. Enes (v. 179/795) ve İmâm Şâfiî (v. 204/820) gibi müçtehit de söz konusu olumsuz koşullardan nasiblerini almışlardır. Başka bir ifadeyle, nasıl Kûfe bölgesindeki müçtehitlere intikal etmeyen bazı hadisler var ise, diğer ilim merkezlerindeki müçtehitlere de intikal etmeyen bazı hadisler mutlaka olmuştur.

D. Malik b. Enes (v. 179/795)

İmâm Malik perşembe ya da cumartesi ilave etmeksizin sadece cuma gününe mahsus nafile oruç tutulmasının yasaklandığına dair Ebû Hüreyre'nin

⁴¹ Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. el-Ḥasen eş-Şeybânî, *el-Aşl*, thk. Muḥammed Boynukalın (Beyrut: Dâru İbn Ḥazm, 2012), 12/102.

⁴² İbn Abdülber, *İntikâ*, 140.

⁴³ Ebû Ḥâtim Muḥammed b. Ḥıbbân el-Bustî, *el-Mecrûḥîn mine'l-Muḥaddisîn*, thk. Ḥamdî 'Abdulmecid (Riyad: Dâru's-Şemî, 1420/2000), 1/246.

naklettiği bir hadise⁴⁴ muttali olamamış ve cuma günü nafile oruç tutulabileceğini söylemiştir. Hatta cuma günü nafile oruç tutmanın güzel bir amel olduğunu dahi ifade etmiştir.⁴⁵

Malik b. Enes'in bu görüşüne açıklık getirmeye çalışan talebesi ed-Dâverdî, diğer günleri ilave etmeksizin sadece cuma günü nafile oruç tutmayı yasaklayan hadisin İmam Malik'e ulaşmadığını, şayet ulaşmış olsaydı nebevi sünnete uyma hususunda aşırı hassasiyetiyle bilinen İmam Malik'in o hadisle mutlaka amel etmiş olacağını ifade etmiştir.⁴⁶

Aynı şekilde Malik b. Enes, ramazan orucunu tamamlayıp Şevval ayından da altı gün nafile oruç tutmanın sevabı ile alakalı Ebû Eyyûb el-Ensârî'den gelen bir hadise⁴⁷ -Medine menşeli olmasına rağmen- muttali olamamış ve "ما رأيت أحداً من أهل العلم يصومها / ilim ehlinde kimsenin bu orucu tuttuğunu görmedim" diyerek söz konusu Şevval orucunu tutmanın mekruh olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸

İmam Malik'in söz konusu hadisin hilafına hüküm vermesini *Muvatta* şarihlerinden İbn Abdilberr izah etmeye çalışarak şöyle demiştir:

"لم يبلغ مالكا حديث أبي أيوب على أنه حديث مدني والإحاطة بعلم الخاصة لا سبيل إليه" / Ebû Eyyûb'un hadisi Medine menşeli bir hadis olmasına rağmen Malik'e ulaşmamıştır. (Zira) Hassas ilmini ihata altına almak mümkün değildir⁴⁹

İbn Abdilberr'in de ifade ettiği gibi bir şehirde de olsa bütün bilgilere ayrıntısıyla vâkıf olmak imkânsızdır. Sahibinde saklı olan neşredilmemiş bilgilere muttali olamamak normal bir durumdur.

Aynı şekilde "إِنَّ اللَّهَ قَبْلَ أَحَدِكُمْ، فَإِذَا كَانَ فِي صَلَاتِهِ فَلَا يَتْرُقَنَّ" şeklinde

⁴⁴ Sadece cuma gününe mahsus nafile oruç tutulmasının yasak olduğuna dair *Sahihayn* başta olmak üzere pek çok hadis kaynaklarında farklı hadisler bulunmaktadır. Bk. Buhari, "Savm", 63; Müslim, "Siyâm", 148; Tirmizi, "Savm", 42; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 6/443.

⁴⁵ İmam Malik *Muvatta*'ında hiçbir ehl-i ilimden bu hususla alakalı bir yasak duymadığını ifade ederek şöyle demiştir: "لم أسمع أحداً من أهل العلم والفقه ومن يقتدى به ينهي عن صيام يوم الجمعة وصيامه حسن" / kendilerine itibar edilen hiçbir ilim (hadis) ve fikhî ehlinde cuma gününde oruç tutmanın yasak olduğuna dair bir bilgi işitmedim, cuma günü oruç tutmak iyidir". Bk. İmam Malik, *Siyâm*, 60.

⁴⁶ Kâdî İyâd, *İkmâl*, 4/97; İbnu'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî, *el-Mesâlik fi Şerhi Muvatta'i Malik*, (b.y.: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1428/2007), 4/212.

⁴⁷ Müslim, "Siyâm", 204.

⁴⁸ Malik, "Siyâm", 60; Ebû'l-Huseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Sâlim el-İmrânî el-Yemenî, *el-Beyân fi Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. Kâsim Muhammed en-Nûri (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1421/2000), 3/548; Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî alâ Muslim*. (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs'i'l-Arabî, 1392/1972), 8/56.

⁴⁹ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstizkâr*, thk. Sâlim Muhammed 'Atâ-Muhammed 'Alî Muavvi'd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2000), 3/380.

gelen bir hadisin⁵⁰ İmam Malik'e ulaşmadığı ve İmam Malikin "namazda kişinin önüne, soluna, sağına tükürmesinde bir beis yoktur, soluna tükürmesi daha iyidir" dediği ifade edilmiştir.⁵¹

Ayrıca İmâm Şâfiî'nin (v. 204/820) verdiği bir bilgiye göre, İmâm Mâlik ahkâmı ilgili otuz hadisten habersiz kalmıştır.⁵²

E. İmam Şâfiî (v. 204/820)

Nebevi hadislerin değeri ile alakalı eserlerindeki bilgilerden ötürü sünnetin hamisi olarak anılan İmam Muhammed b. İdris Şâfiî, "أَنَّ كَانَ يُعَرِّضُ رَأْسَهُ فَيَصَلِّي" /Hz. Peygamber bineğini önüne alır ve ona doğru namaz kılar" şeklindeki hadise⁵³ muttali olamamıştır. Dolayısıyla namaz kılan kişinin dikkatini dağıtabileceği gerekçesiyle insan ve hayvanı sütre edinip namaz kılınmayacağına hükmetmiştir. Nevevî de İmam Şâfiî'nin tuttuğu yolun hadise ittiba olduğunu belirterek söz konusu hadisin muhtemelen ona ulaşmamış olabileceğini söylemiştir.⁵⁴

Müçtehitlerin bütün hadislere vâkıf olması şöyle dursun, pek mebzûl ve meşhur olan bazı önemli ihtilâflardan bile zaman zaman habersiz kalabildikleri görülmüş ve bunu hiçbir ilim adamı şaşkınlıkla karşılamamıştır. Nitekim İmâm Şâfiî otuzun altındaki sığra zekât düşmeyeceği hususunda ulemâ arasında bir ihtilaf olmadığını söylemiştir. Halbuki bu konunun ihtilâflı olduğu çok meşhur olup develerde olduğu gibi, beş sığra bile zekât düşeceği görüşünü benimseyen mezhepler de vardır.⁵⁵

İmam Ahmed b. Hanbel (v. 241/855)

Kütüb-i Sitte musanniflerinin hocalarından Ahmed b. Hanbel'in de, nebevi hadislere vukufuna ve dönemin muhaddis ve müçtehitleri arasındaki şöhretine rağmen nebevi sünnetin bir kısma muttali olamadığı tespit edilmiştir. Söz gelimi: Ali b. Sa'îd Ahmed b. Hanbel'e tesbih namazı hakkında soru sor-

⁵⁰ Buhari, "Salat", 33, 36, 39; Müslim, "Mesacid", 45.

⁵¹ Ebû 'Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî, *el-Mudevvene*, (b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994), 1/191.

⁵² Ebû'l-Kâsım 'Abdullâh b. Ahmed el-Belhî el-Ka'bî, *Qabûlu'l-Ahbâr ve Marifetu'r-Ricâl*, thk. Ebû 'Amr el-Hüseynî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2000), 1/292; Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Os mân ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998), 1/193.

⁵³ Buhari, "Salat", 98; Müslim, "Salât", 247; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 2/3, 141;

⁵⁴ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva'l-Fıkhiyyetu'l-Kubrâ*, (b.y.: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, ts), 1/161; Ebû'l-Hasen Nürüddîn 'Alî b. Sultân Muhammed 'Alî el-Kârî, *Mirkâtu'l-Mefâtiḥ Şerḥu Mişkâti'l-Meşâbih*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1422/2002), 2/641.

⁵⁵ Örnekleriyle beraber daha geniş açıklama için bk. Muhammed b. 'Alî b. Muhammed eş-Şevkânî el-Yemenî, *İrşâdu'l-Fuḥûl ilâ Taḥkîki'l-Hakḳi min İlmi'l-Uşûl*, thk. eş-Şeyḫ Ahmed 'İzzu 'Inâye (Dimaşk: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1419/1999), 1/238.

duğunda, o bu hususta kendisine sahih bir hadisin ulaşmadığını söylemiş, konuyla alakalı Abdullah b. Arm'in (r.a.) hadisi hatırlatıldığında ise, bu husustaki bütün hadislerin (mecruh bir ravi olan) Amr b. Malik aracılığıyla geldiğini söylemiştir. Ali b. Sa'îd, söz konusu hadisi el-Müstemir b. er-Reyyan'ın Ebû'l-Cevzâ'dan rivayet ettiğini kendisine söyleyince, bu bilgi Ahmed b. Hanbel'in hoşuna gider ve el-Müstemir b. er-Reyyan'ın güvenilir biri olduğunu ifade eder. Bu bilgiden hareketle İbn Hacer el-Askalânî, tesbih namazıyla alakalı hadisin Ahmed b. Hanbel'e önce zayıf kabul edilen Amr b. Malik aracılığıyla geldiğini, daha sonra el-Müstemir b. er-Reyyan'ın rivayete mutabaatını öğrenince önceki görüşünden döndüğünü ifade etmiştir.⁵⁶ Burada görüldüğü gibi söz konusu hadisin sahih tariki Ali b. Sa'îd kendisine bildirene dek Ahmed b. Hanbel'e ulaşmamıştır.

Müctehidin ikinci görüşü olarak bilinen önceki hükümlerinin hilafına verdikleri bazı fetvaları bulunmaktadır. Bir başka ifadeyle müctehitlerin, daha önce karşılaştıkları meselenin cevabı hakkında nebevi sünnete muttali olamayıp içtihat ettikleri pek çok meselede daha sonra, öğrendikleri nebevi sünnete dayanarak önceki hükümlerinin hilafına verdikleri fetvalar bulunmaktadır. Bu durum bize müctehidin doğal olarak sünnet bilgisini sürekli güncellediğini göstermektedir. Müctehidin nebevi sünnet bilgisini güncellemesinde, muhaddislerin hadis tedvini faaliyetinde ulaştığı neticenin büyük ölçüde katkısı bulunduğu söylenebilir. Nitekim İmam Şâfi'nin talebelerine "Eğer benim mezhebimin hilafına sahih bir hadis bulursanız, Mekke, Medine, Irak, Şam, Mısır..., nereye ait olursa olsun onu alın ve benim mezhebimi bırakın" gibi ifadeler sarfettiği rivayet edilmiştir.⁵⁷

İdrar bulaşan elbisenin yedi defa yıkanması emrinin nesh edildiğine dair hadis,⁵⁸ Ahmed b. Hanbel'e ulaşmamış olmalı ki o, her necasetin temizlenmesi için yedi defa yıkanması gerektiğine hükmetmiştir.⁵⁹

Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer gibi nübüvvet döneminde Resûlullah ile çokça vakit geçiren raşid halifeler ile hadis kaynaklarında en çok hadis rivayeti bulunan Ebû Hüreyre, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas gibi muksirun sahâbîler de Hz. Peygamber'den varid olan sünnetin tamamına muttali olamamışlarsa, sonraki dönemlerde yaşayanların da -müctehit, muhaddis dahi olsalar- muttali olamadıkları pek nebevi sünnet bulunması olağan bir durum olup

⁵⁶ Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. 'Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Emâliyyu'l-Ezkar fî Fadli Şalâti't-Tesbih*, thk. Keylânî Muhammed Halife, (Beyrut: y.y., ts.), 43.

⁵⁷ Şerefuddîn Ali b. el-Mufađdal b. Ali el-Mağdisî, *Kitâbu'l-Erbeine'l-Murettebe alâ Tabakâti'l-Erbeîn*, thk. Muhammed Sâlim b. Muhammed b. Cem'an el-Abbâdî (b.y.: Advâu's-selef, ts.), 230.

⁵⁸ Ebû Dâvûd, "Tahâret", 99; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/109.

⁵⁹ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Alî eş-Şikillî el-Mâzerî, *Şerhu't-Telkîn*, thk. Muhammed el-Muhtâr es-Selâmî (b.y.: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2008), 1/235; 'Alî el-Kârî, *Mirkâtu'l-Mefâtih*, 2/444.

örneklerini çoğaltmak pekâlâ mümkündür. Karşılaştığı meselenin cevabına uygun hadislere muttali olamadığı için içtihat yolunu tercih eden müçtehitler, her İslami bölgede her dönem var olagelmıştır. Yukarıda verilen örnekler meselenin vuzuha kavuşması için kafidir.

IV. Müçtehidin Bazı Hadislere Muttali Olamayışının Bazı Sebepleri

Konunun daha iyi anlaşılması için müçtehitlerin bazı nebevi sünnete muttali olamamasının sebeplerine ve bu durumun arka planına göz atmakta yarar vardır. Müçtehide bazı nebevi sünnetin ulaşmamasının pek çok farklı nedenleri olabilir. Bunlardan bazılarını birkaç başlıkta izah etmek mümkündür.

A. Siyasî ve Sosyal Sebepler

Kısa aralıklarla el değiştiren yönetimin, dönemin ilmi faaliyetlerindeki gelişlere olumsuz etki yaratması ve âlimlerin buluşup birbirlerinden ilmi yönden istifade etmelerine uygun şerait yaratılmaması bir vakıadır. Hatta siyasî otorite bazen onların ilim alışverişinde bulunmalarının engellenmesine de sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla kimi âlimler ilim yolculuğu yapıp daha çok nebevi sünnete muttali olma imkânı bulmuşken, kimi müçtehitler kendi bölgelerinde yaygın olan hadislere göre amel etmiş, fetva vermiş, diğer bölgelerdeki hadislere ulaşma imkânı bulamamıştır.

Dönemin Abbasi halifesi Ebû Cafer el-Mansûr (136-158/754-775), İmam Malik'in (v. 179/795) *Muvattâ'*ını çoğaltıp diğer şehirlere göndermek, kadılarına ona göre hüküm vermelerini emretmek ve böylece müslümanlar arasındaki mezhep ihtilafını önlemek istedi. Fakat İmâm Mâlik buna karşı çıktı ve halifeye şöyle dedi:

“Ey mü'minlerin emîri! Hz. Peygamber bu ümmetin arasındayken, (etrafa) askerî gruplar gönderdi, (ancak) çok fazla şehir fethedilmeden (vazifesini tamamlayıp) hakkın rahmetine kavuştu. Sonra Ebû Bekir halife oldu, o da çok fazla yerleri fethedemedi. Sonra Ömer halife oldu, şehirler onun eliyle fethedildi. O, yeni fethedilen yerlere Hz. Peygamber'in ashâbını muallim olarak göndermek zorundaydı (Öyle yaptı). O sahâbilerin (gittiği yerlerde öğrettikleri) ilmi nesilden nesle intikal edip günümüze kadar geldi. Eğer sen bu insanların bildiklerini bilmediikleri (Muvattâ') ile değiştirmeye kalkarsan, onlar bunu küfür olarak algılayabilir. En iyisi sen her bölgeyi kendi bildikleriyle baş başa bırak, (istersen) bu ilmi (Muvattâ') kendi tercihin olarak uygulayabilirsin.”⁶⁰

Diğer bir rivayette ise:

“Ey mü'minlerin emîri! Bunu yapma, çünkü insanlara farklı görüşler intikal etti. Onlar hadisleri dinledi ve rivâyetleri naklettiler. Her bölgedekiler (o bölgeye gelen) sahâbenin farklı rivâyetlerinden kendilerine ulaşanları kabul edip onunla amel ettiler ve onu benimsediler. Onları inandıklarından caydırmak çok zordur. İnsanları kendi hallerine bırak ki, her bölgede yaşayanlar kendi tercihleriyle amel etsinler.”⁶¹

⁶⁰ Ebû Muhammed 'Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, (Haydarabad; Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs'î'l-'Arabî, 1371/1952), 1/29.

⁶¹ İbn 'Abdülber en-Nemirî, *İntikâ*, 40.

Her iki rivayete göre de İmam Malik'in Halife Mansur'a verdiği cevaptan anlaşılacağı üzere, hadis tedvininin başladığı hicri birinci asrın sonu, ikinci asrın başlarında ve devam eden dönemlerde her bölgeye/şehre giden sahâbilerin farklı hadisleri intikal etmiş, eğitimini onlardan alan sonraki nesillerin müçtehidleri de yaşadığı iklim ve dönemin koşulları gereği kendilerine ulaşan nebevi sünnete dayanarak halkın dini ihtiyaçlarına cevap vermişler, kimi alimler henüz tam olarak yaygınlık kazanmayan bölgeler arası rihle yapma imkanına da sahip olamamışlardır.

Diğer yandan hadislerin tedvin sürecinde ortaya çıkan “ هذا من سنن أهل الشام/Bu, Şâm ehlinin sünnetindendir”,⁶² “ هذا من سنن أهل بصره/Bu, Basra ehlinin sünnetindendir”,⁶³ “ هذا حديث المصريين/Bu, Mısırlılar'ın hadisidir”,⁶⁴ “ هذا حديث أهل مكة/Bu, Mekke ehlinin hadisidir”,⁶⁵ “ هذا حديث أهل الكوفة/Kûfe ehlinin hadisidir”⁶⁶ gibi tabirler de, o dönemde ilmi ve bölgesel durumu özetlemekte, hadislerin nasıl bölgeselleştiği ve sahâbenin yerleştiği mıntıkaya göre nispet edildiğini ortaya koymaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, yayıldığı bölge ve şehirlerin adlarıyla özdeşleşecek kadar birbirinden ayrılan nebevi sünnetin, ulaşım imkanlarının zor olduğu o dönemler için birlikte değerlendirilmesi pek mümkün olmamış, her bölgenin müçtehidi kendi bölgesindeki sünnet bilgisiyle yetinmek zorunda kalmıştır.

B. Tedvin Sürecinin Zaman Alması

Resûlullah'ın (a.s.) zamanında farklı yerlerden İslâm'ı öğrenmek için şahıs veya gruplar halinde Medine'ye gelen heyetler,⁶⁷ Resûlullah'ın (a.s.) dini tebliğ için bölgelere gönderdiği kişi ve gruplar; Hz. Peygamber'in vefatından sonra tebliğ vazifesini yerine getirmek için farklı şehir/bölgelere göç eden sahâbiler; özellikle Hz. Ömer (r.a.) döneminde fethedilen bölgelere asker, kumandan, vali, muallim/öğretmen gibi vazifelerle gönderilip geri dönmeyen sahâbiler, Hz. Peygamber'den öğrendikleri hadisleri beraberinde götürmüş ve o bilgilerin geniş İslam coğrafyasına yayılmasına vesile olmuşlardır. Böylece Hz. Peygamber'in öğretileri kısa sürede bütün İslam coğrafyasına yayılmıştır.⁶⁸

⁶² Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 43.

⁶³ Ebû Dâvûd, “Hac”, 14.

⁶⁴ İbn Mâce, “Eşribe”, 9.

⁶⁵ Ebû Dâvûd, “Hac”, 31.

⁶⁶ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 110.

⁶⁷ Hicretin 5. yılı Recep ayında Müzeyne kabilesinden gelen dört yüz kişilik bir heyetin, İslâm'ı öğrendikten sonra memlekelerine dönmesi olayı örnek olarak kabul edilebilir. bk. Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Sa'd b. Menî İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳâtu'l-Kubrâ*, thk. Muḥammed 'Abdulkâdir 'Atâ (Beyrut; y.y., 1410/1990), 1/222.

⁶⁸ Hz. Peygamber döneminde sünnetin yayılmasında bu gibi pek çok örnek mevcuttur. Bu hususta örnekleriyle beraber daha geniş bilgi için bk. Muḥammed Accâc b. Muḥammed el-

Geniş İslam coğrafyasında yaşayan Müslüman kitlenin, özellikle fetva ve irşad makamında olan müçtehit ulemanın, bütün bölgeye yayılmış olan nebevi sünnetin kahir ekseriyetini bir arada görebilme imkanına sahip olması, iki yüz yılı aşkın bir zaman zarfında başarı sağlanabilen tedvin ile ancak mümkün olabilmektedir.

Hulefâ-i Râşidîn döneminde halifelerin ve diğer sahâbilerin bilemediği hadisleri sahâbe arkadaşlarına sormak suretiyle öğrenme imkânı az da olsa vardı. Çünkü sahâbe arasında birbirine olan güven sorunu söz konusu değildi. Fakat tâbiûn ve daha sonraki nesillere gelindiğinde, sahâbe dönemindeki koşullardan söz etmek pek mümkün değildir. Zira asr-ı saadetten uzaklaştıkça Müslümanlar arasında zuhur eden fitnelerin etkisi ve fetihler sonucunda İslam coğrafyasının genişlemesiyle Müslümanlar arasındaki fiziki mesafenin uzamasından kaynaklanan iletişim ve benzeri pek çok olumsuz sebeplerden ötürü, sünnet bilgisinin yetersizliğine ek olarak hadis naklinde güven sorunu da ortaya çıkmaya başlamıştır. Böylece aralarında sıhhat durumu ile ilgili bilgilerin de bulunduğu hadislerin mutlak çoğunluğunu bir arada görme imkânı, teknik ve kapsam bakımından gelişim gösteren tedvin süreci tamamlana kadar mümkün olmamıştır. Dolayısıyla tâbiûn, etbeuttâbiûn ve daha sonraki dönemlerde her meselenin cevabı ile alakalı ihtiyaç duyulan sünnet bilgisine tam olarak ulaşmama sorunu bir şekilde devam etmiştir.

Ulaşımın ve iletişimin pek de kolay olmadığı bu dönemlerde çeşitli bölgelerdeki hadislere ulaşım onları bir arada görebilmek dönemin muhaddisleri için hiç de kolay olmamıştır. Hicri birinci asrın sonlarından itibaren başlamış olan hadislerin tedvini, hicri üçüncü asrın sonlarına kadar yapılan çalışmalarla yaklaşık iki asır zarfında ancak mümkün olabilmektedir.⁶⁹

Bir yandan Hz. Osman'ın şehid edilmesiyle ortaya çıkan fitne ve hâdiselerle farklı mezheplerin oluşması, hadis uydurmanın ortaya çıkmasını körüklemekte, diğer yandan zamanla birer birer vefat eden sahâbenin bildikleri hadisleri de beraberinde götürmekteydi. Bu ve benzeri olumsuz durumun farkına varan halife Ömer b. Abdülaziz (v. 101/719), nebevi sünnetin kaybolmasını önlemek için ilk önce Medîne'de bulunan Ebû Bekir b. Hazm'a (v. 120/738), daha sonra emrinde bulunan bütün valilere mektup göndererek sahih hadisleri toplayıp yazıyla kendisine göndermelerini istemiştir.⁷⁰

Hatib, *es-Sünnetü kable't-tedvin*, (Beirut: Dâru'l-fikr, 1400/1980), 68-74.

⁶⁹ Hadis toplama faaliyetleriyle geçen bu dönemde müsned türü eserlerin ortaya çıkmasını da şehirlerarası hadis toplama ve hadislerin tümünü bir araya getirebilme çabasıyla keşfedilmiş bir yöntem olarak değerlendirmek pek de garip sayılmasa gerek.

⁷⁰ Mektubun içeriği "Hz. Peygamber'in hadislerinden bildiklerini (veya şehrindekini) toplama yaz, zira ben ilmin yok olması ve ulemânın ölüp gitmesinden korkuyorum. Sadece Hz. Peygamber'in hadisleri kabul edilir. Bir araya toplanıp ilmi müzakere ediniz ve bilenler bilme-yene öğretsin. Zira ilim ancak gizli kaldığında yok olur" vb. şekilde idi. Bazı lafız farklılıklarıyla beraber bk., Buhârî, "İlim", 34; Dârimî, "Mukaddime", 43.

İbn Şihâb ez-Zühri (v. 124/742) bir kitapta topladığı hadisleri halifeye göndererek emri ilk olarak yerine getirmiştir. Halife de her bölgeye bu kitabı gönderiyordu.⁷¹ Bu durum, o ana kadar kendi bölgesindeki hadislerle yetinen muhaddisleri harekete geçirmiş olmalı ki, onlar da şehir şehir dolaşarak hadis tedvini kervanına katılmışlardır. Böylece hadislerin tedvin faaliyeti başlamıştır.⁷²

Tabiun ve sonraki dönemin muhaddisleri, halifenin teşvikiyle başlatılıp devlet desteğiyle devam eden tedvin faaliyetine aktif katıldı ve imkanları dâhilinde muhtelif şehir ve bölgelere yayılan hadislerin tedvin edilmesi için ellerinden gelen gayreti gösterdiler. Neticede fazla zaman geçmeden hicri ikinci asrın ortalarında bazı musannef eserler ortaya çıktı.⁷³ Ama bütün İslam coğrafyasındaki şehir ve bölgelere tam olarak ulaşmak ve oralarda bulunan nebevi sünneti tedvin etmek için zamana ihtiyaç vardı. Nitekim *Kütüb-i Sitte* gibi dev hadis külliyyatının ortaya çıkması hicri üçüncü asrın sonlarını buldu.

Hadislerin tedvini için gönül veren muhaddisler, dönemin koşullarında imkânlarını seferber ettiler ve bir yandan Hz. Peygamber döneminden itibaren az da olsa uygulanmakta olan ilim yolculuğunu (rihle) aktif kullandılar, diğer yandan toplumda pek yaygın olmayan yazı yazma işini yaygın hale getirdiler. Bunlar dikkate alındığında, hadislerin tedvin edilmesinde rihle ile kitabetin etkili ve faydalı unsurlar olduğu söylenebilir.

Ayrıca hicri birinci ve ikinci asırlarda mürsel ve mevkuf rivayetlerin merfu hadislerden pek ayırıt edilmeksizin yaygın olarak kullanılması ve bunun müctehitlerce sorun olarak görülmemesi; buna karşın hicri üçüncü asırdan itibaren merfu hadislere ağırlık verilmesi, mürsel ve mevkuf rivayetlerin ikinci sırada değerlendirilmesi, tedvin faaliyetinin doğal sonuçları olarak görülebilir.

C. Rihlenin Giderek Resmîyet Kazanması

Kısaca, ilim/hadis öğrenmek ve derlemek için yapılan yolculuk diyebileceğimiz rihle, aslında Hz. Peygamber döneminde İslâm'ı öğrenmek için kişi veya grupların farklı yerlerden Resûlullah'a -Medine'ye- gelmesiyle başlamıştır. Sonra sahâbe ve tâbiîn döneminde bu yolculuk, kimilerinin emin olamadığı, kimilerinin unuttuğu bazı bilgilerini yenilemek veya hatırlamak amacıyla bir şehirden başka bir şehre yolculuk yapmasıyla devam etmiştir. Örneğin

⁷¹ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. 'Abdillâh b. Muḥammed İbn 'Abdülber en-Nemerî, *Câmiü Beyâni'l-İlm ve Faḍlih*. thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Zehîrî. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1415/1994), 1/331.

⁷² Mahmûd, *İtticâhât*, 69; Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *Difâ' 'ani's-sünneti ve reddü şübehi'l-müsteşrikine ve'l-küttâbi'l-mu'âsrin*, (Kahire: Mecme'u'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 1407/1987), 23.

⁷³ Nitekim Mekke'de İbn Cüreyc (v. 150/767), Medine'de İmâm Mâlik (v. 179/795), Yemen'de Ma'mer b. Râşid (v. 153/770), Şâm'da Evzâî (v. 156/773), Basra'da Sa'îd b. Ebî Arûbe (v. 156/773), Kûfe'de Süfyân es-Sevrî (v. 161/778) gibi ilk musannifler ortaya çıktı. Bk., Ebû Şehbe, *Difâ' 'ani's-sünnet*, 27.

sahâbîlerden Ebû Eyyûb el-Ensârî (r.a.) (v. 50/670) mü'minin ayıbını örtmenin fazileti ile ilgili bir hadisi doğrudan Hz. Peygamber'den işiten Ukbe b. Âmir'den (r.a.) (v. 58/678) dinlemek için Medine'den Mısır'a kadar gitmiş ve hadisi dinledikten sonra hemen Medîne'ye geri dönmüştür.⁷⁴ Aynı şekilde Câbir b. Abdillâh (r.a.) (v. 78/697) da kısas konusundaki bir hadisi Abdullah b. Üneys'e (r.a.) (v. 54/674) sormak için yolda ihtiyaç duyacak eşyalarını yüklemek için bir deve satın almış ve bir aylık uzun bir yolculuğu göze alarak Şam'a kadar gitmiştir.⁷⁵ Tâbiun neslinin önemli şahsiyetlerinden Sa'îd b. el-Müseyyeb (v. 92/711) "Bir hadis için bile olsa günlerce seyahat ederdim" demiştir.⁷⁶

Daha sonra tedvin faaliyetinin meyvesini verdiği hicri ikinci asrın sonu ve üçüncü asrın başlarında ise, hadislere özel ilgi duyanlar (muhaddisler) arasında giderek yaygınlaşan rihle, farklı bölge/şehirlerdeki hadisleri öğrenebilmek için o günün yegâne iletişim aracı haline gelmiş ve ilim için başvurulacak vaz geçilemez tek yol olmuştur.⁷⁷ Ünlü Oryantalist Ignaz Goldziher (v. 1921) de söz konusu dönemlerde ilim/hadis öğrenmek için yolculuk yapmaktan başka çare olmadığını şöyle dile getirmiştir:

"Belirli bir bölgenin âlimleri kendi bölgelerinde hadis alanındaki boşlukları doldurmak isterlerse, diğer bölgelerde yaygınlık kazanmış hadisleri tanımak üzere seyahate çıkmaktan başka müracaat edecekleri bir kaynak bulamamakta idiler."⁷⁸

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere önceleri bir tercih aracı olan rihle, söz konusu dönemlerde hadis öğrenmek için zorunlu hale gelmiştir. Hatta bir muhaddis kendi memleketinde ilim öğrenip hadis/sünnet bilgisi ne kadar ileri düzeye ulaşmış olursa olsun, eğer başka şehir/bölgelere ilim yolculuğu yapmamış ise, kendisine itibar edilmez olmuştur. Nitekim Yahyâ b. Ma'în (v. 233/848), hadis ilmi hususunda umut vadetmeyenleri saydığı dört türlü kişiler arasında rihle yapmayanları anmış ve bunu "Kendi memleketinde hadis yazmakla yetininip rihleyi terk eden kişi"⁷⁹ şeklinde ifade etmiştir.

İlk hadis usulü yazarlarından er-Râmehurmuzî (v. 360/971) *el-Muhad-disu'l-fâsıl* isimli kitabında, bölgeler arası rihle yapanları sıralarken Abdullah b. el-Mübârek (v. 181/797) ile başlamış ve Abdullah'dan önce rihle yapanları,

⁷⁴ Abdürrezzâk, *Musannef*, 10/228; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/159.

⁷⁵ Hatîb, *Câmi*, 2/225.

⁷⁶ Hatîb, *Câmi*, 2/226.

⁷⁷ Accâc el-Hatîb, *es-Sünne*, 176; Muhammed b. Matar ez-Zehrânî, *Tedvinü's-sünneti'n-nebeviyye neş'etühü ve tatavvurühü mine'l-karni'l-evvel ilâ nihâyeti'l-karni't-tâsi'i'l-hicrî*, (Riyad: Dâru'l-hicret, 1417/1996), 41. Rihleyle ilgili bk. Elif Erdem, *Hadis Tarihinde İlim Yolculukları: Rihleler* (Ankara: Ankara U'niversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014).

⁷⁸ Ignaz Goldziher, *Muslim studies*, Edited by S.M. Stern, Translated from the German by C.R. Barber-S.M. Stern (London: George Allen & Unwin, 1971), 2/164.

⁷⁹ Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *er-Rihle fî Talebi'l-Hadis*, thk. Nûreddin 'İtr (Beirut: Dâru'l-kutubu'l-'ilmiyye, 1395/1975), 89.

tek bir şehre rihle yapanlar olarak nitelemiştir.⁸⁰ Bu bize hadis tedvini için yapılan rihlenin, önce muhaddisin kendi beldesi ve yakın şehirlere yapılarak gerçekleştirildiği, hicri ikinci asrın sonlarından itibaren ise, yolculuğun kapsamı genişletilerek farklı bölgeler arasında bütün İslam coğrafyasını kapsayan uzun bir yolculuğa dönüştüğü izlenimi vermektedir.

Böylece hicri üçüncü asrın başlangıcından itibaren rihlenin muhaddisler arasında bir zorunluluk halini alması, çeşitli İslâmî bölgedeki hadislerin tedvin edilip bir arada görülebilmesinde, daha önceki dönemlerde ulaşılamayan bazı hadislerin ortaya çıkmasında, bundan da öte, daha önce bazı tariklerine ulaşılamadığı için zayıf kabul edilen hadislerin sıhhate kavuşmasında önemli rol oynamıştır.

Hicri ikinci asrın sonu ve üçüncü asrın başlarından itibaren hadis tedvin faaliyetinin neticeleri görülmeye başlamıştır. Önceleri bir şehirde/bölgede bilinip diğer İslami mıntikalarda pek bilinmeyen bazı nebevi sünnetin bütün bölgelere ulaşması ve oralarda tanınması sağlanmıştır. Tedvinin en önemli araçlarından biri olan rihle, ilk dönemlerde müctehidin ulaşamadığı bir sünnete, daha sonraki dönemlerde ulaşılabilir olmasına vesile olmuştur. Önceleri hadis tedvini için bir tercih aracı olarak görülen rihlenin, müteakip dönemlerde giderek zorunluluk halini alması, tedvinin başarıya ulaşmasına önemli katkı sağlamıştır.

D. Yazının Giderek İtibar ve Yaygınlık Kazanması

Cahiliye döneminden itibaren -pek yaygın olmasa da- Arap toplumunda kullanıla gelen yazı, İslam'la beraber daha yaygınlaşmış ve daha da geliştirilerek kullanıma devam edilmiştir. Kur'an'ın yazılması, Hz. Peygamber'in mektupları, yapılan anlaşmalar ve az da olsa hadislerin yazılması gibi alanlarda yazıdan istifade edilmiştir.

Hadis tedvinin önemli bir aracı olan hadislerin yazı ile kayıt altına alınması, tedvin sürecinin başarıya ulaşmasında ve *Kütüb-i Sitte* başta olmak üzere dev hadis literatürünün ortaya çıkmasında önemli ve başlıca bir unsur olarak yer tutmaktadır. Hem hadislerin ezberlenmesinde hem de hadislerin gruplara ayrılıp tasnife tabi tutulmasında hadislerin yazımından geniş çapta istifade edilmiştir.

Hadislerin Kur'an'la karışması endişesiyle başlangıçta sadece Kur'an'ın yazılmasına izin verilmiş, hadislerin yazılmasına ise, Abdullah b. Amr b. el-Âs gibi belli sahâbe haricinde izin verilmemiş ve hadisler genel olarak ezberleme yöntemiyle öğrenilmiştir. Tedvin dönemine gelindiğinde ise, asr-ı saadetten uzaklaştıkça râviler silsilesine eklenene yeni isimlerle uzayan sened zincirini zapt etmek, daha fazla hadis tedvin etmeye çalışan hâfizları zorlamaya başlamıştır. Hatîb el-Bağdâdî bunu şöyle ifade etmiştir:

⁸⁰ Râmehurmuzî, *Muhaddis*, 229-231.

“Hadislerin yazılması bir müddet naahoş karşılandıktan sonra insanlar, tedvin faaliyetinin tatbikat alanını genişleterek hadisleri sahifeler halinde tedvin etmeye başladı. Zira rivâyetler (bölgelere) yayılmış, isnadlar uzamış, ricâlin adları, künyeleri, nisbeleri çoğalmış ve senedlerin ifade tarzı muhtelif şekiller almıştı. Neticede insan hâfızası şu saydıklarımızı zapt edebilmekten aciz kalmış ve (yazılı) hadis ilminin, sadece hâfızaya dayanan bir bilgidен daha sağlam olduğu ortaya çıkmıştı.”⁸¹

Hz. Osman’ın emriyle yazılıp çoğaltılarak bütün İslâmî bölge ve şehirlere dağıtılan Kur’an-ı Kerim, belirgin bir şekilde müslümanların, özellikle hâfızların hâfızasında yerini almıştı, artık hadislerle karıştırılma imkânı yoktu, tehlike önemli ölçüde ortadan kalkmıştı. Bu koşulları görmekte olan dönemin müçtehit ve muhaddisleri, hem daha fazla nebevi sünnete ulaşmak, hem de zamanla hadislerin zayıyata uğramasını önlemek ve sonraki nesillere daha sağlam bir şekilde aktarılmasını sağlamak ümidiyle hadislerin tedvinine yoğunlaştılar. Hadis tedvini gittikçe bütün İslam coğrafyasına yayıldı; önce şifahi rivayetlerle yazılı metinler beraber yürütüldü, sonra hadislerin tahammül ve edasında şifahi rivâyetin yerini yazılı metinler almaya başladı, giderek yazılı metin olmadan şifahi rivayet kabul edilmez durumuna geldi. Dihlevî bu konuyla alakalı şöyle der:

“Bütün İslâmî bölgelerde hadislerle beraber sahâbe ve tabiîn sözlerinin de sahifeler ve nüshalar halinde tedvin faaliyeti hızla yayıldı. Öyle oldu ki, rivâyet ehli olup da yazılı malzemesi bulunmayan, ya da ihtiyaç duydukları hadis ve haberleri içeren sahife ve nüshaları bulunmayan kimse az bulunur hale geldi. O zamanda yaşayan büyük hadis uleması, Hicâz, Şâm, Irak, Mısır, Yemen, Horasan... diyarlarını dolaşır, (hadisle ilgili) kitapları toplar, nüshaları araştırırdı, garib ve nadir haberleri daha titiz bir incelemeye tâbi tutardı. Onların bu çalışma ve gayretleri sonucunda, daha önce hiç kimsenin toplayamadığı miktarda pek çok hadis ve âsâr (sahâbe ve tabiîn sözleri) toplanmış oldu. (Bu sayede) onlara daha önce kimseye nasip olmayan bazı kolaylıklar nasip oldu ve hadislerin tarikeleri fevkalâde çoğaldı, hatta bir hadisin yüzün üzerinde tarikine ulaşma imkânı bulunur oldu. Neticede hadisin bazı tariklerinde gizli kalan bilgiler diğer bazı tarikleri sayesinde açıklığa kavuştu, her hadisin garabet veya şöhret yönüyle yeri belli oldu, mütâbi ve şâhit durumundaki hadisleri inceleme imkânı doğdu ve daha önce fetva ehline gizli kalan pek çok sahih hadis onlar tarafından keşfedilmiş oldu.”⁸²

Nahiv, sarf ve belagat ilmindeki gelişmeler de yazının daha doğru ve daha sağlam olması hasebiyle tedvine katkı sağlamıştır. Aynı şekilde artan fe-tihlerle yabancı varlıklardan elde edilen kâğıt kullanımının daha kolay ve yaygın hale gelmesinin de hadislerin yazımına, dolayısıyla hadis tedvinine olumlu etkisi olduğu göz ardı edilmemelidir.

Diğer taraftan hadislerin tedviniyle muhaddislerin sahip olduğu sünnet bilgisi de genişlemiş, önceleri sahâbe sözleri ve içtihadı dayanan fıkhi meselelerin

⁸¹ Ebû Bekr Ahmed b. ‘Alî b. Sâbit Haţib el-Bağdâdî, *Takyîdu’l-İlm*, (Beyrut: İhyâu’s-Sünneti’n-Nebeviyye, ts), 64.

⁸² Ahmed b. ‘Abdirrahîm b. eş-Şehîd Şâh Veliyyüllâh, *Huccetu’llâhi’l-Bâliğa*, thk. es-Seyyid Sâbiğ (Beyrut: Dâru’l-Cil, 1426/2005) 1/254.

cevaplarıyla alakalı tedvin sonrası müsned ve merfu hadislere ulaşılabilmiştir. Nitekim Hatib el-Bağdadî'nin belirttiğine göre dönemin önemli fakihlerinden Vekî' b. el-Cerrâh (v. 196/812) şöyle demiştir:

“Ebû Hanîfe'nin içtihat ederek görüşü beyan ettiği her konuda biz mutlaka (bir iki) bablık (merfu) rivâyette bulunmuşuzdur.”⁸³

Oysa *Kütüb-i Sitte* musanniflerinden Ebû Dâvûd es-Sicistanî (v. 275/888), Vekî' ve akranının sayı itibarıyla kendisi kadar müsned hadislerle sahip olamadığını ve onların mürsel olarak ulaşabildiği pek çok rivâyete kendisinin müsned olarak sahip olduğunu şöyle ifade etmektedir:

“*Sünen*'deki hadisler çok azı müstesna İbnü'l-Mübârek ve Vekî'in kitaplarında mevcut değildir. (*Sünen*'de) tahrir edilen hadislerin çok az bir kısmı da onların kitabında ancak mürsel olarak yer almaktadır.”⁸⁴

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, daha önceleri müçtehitlerin ulaşamadığı bazı nebevi sünnete, hadislerin tedvin süreci sonunda muhaddisler tarafından ulaşılabilmiştir.⁸⁵

V. Sonuç

Ümmeti Muhammed'den sahâbe dâhil hiç kimse ister müçtehit olsun ister muhaddis hatta hafız olsun, Hz. Peygamberden vârid olan sünnetin tamamına muttali olamamıştır. Bununla beraber ümmetin bilginlerinin sahip olduğu nebevi sünnet bilgisi, yaşadıkları dönem ve koşullar, sahip oldukları imkânlar ve sarfettikleri çabalar çerçevesinde muhtelif düzeyde olmuştur. Müçtehitlerin nebevi sünnet bilgisindeki bu farklı düzeyin ortaya çıkmasında, hem gelişim göstermesi hem de zaman alması bakımından hadislerin tedvin süreci önemli ölçüde etkili olmuştur.

Hadislerin tedvininden önce ve sürecin başlarında farklı şehir ve bölgelere yayılan hadislerle ulaşılması ve onların bir arada değerlendirilmesi müçtehitler için pek mümkün olmamıştır. Fakat hadislerin tedvin sürecinin başarıya ulaşmasıyla ve *Kütüb-i Sitte* başta olmak üzere hadisleri toplayan pek çok dev eserle ancak nebevi sünnetin kahir ekseriyetine ulaşılabilmiş ve onların bir arada değerlendirilmesi sağlanabilmiştir.

Önceleri şifahi olarak, sonra sahifeler halinde nakledilen hadislerden, Ma'mer b. Raşid'in *Câmî*'i, İmâm Mâlik'in *Muvattâ*'ı ve sonrası peş peşe meydana gelen musannef eserler birer birer ortaya çıktı ve hadislerin altın çağı

⁸³ Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdadî, *el-Fakîh ve'l-Mutefekkih*. thk. 'Âdil b. Yûsuf el-Garâzî. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzi, 1421/2000), 1/549.

⁸⁴ Metin şöyledir: وهذه الأحاديث ليس منها في كتاب ابن المبارك ولا كتاب وكيع إلا الشيء اليسير وعامته في كتاب هؤلاء مراسيل (bk. Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eşas, es-Sicistânî, *Risâletu Ebî Dâvûd ilâ Ehli Mekke*, thk. Muhammed es-Şabbâğ (Beyrut: Dâru'l-'Arabiyye, ts), 25.

⁸⁵ Ayrıca bk., Dihlevî, *İnsâf*, s. 54; Ataullah Şahyar, *Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y İhtilafları: İbn Ebî Şeybe ve Ebû Hanîfe Örneği*, (İstanbul: Akdem Yayınları, 2011), 144-148.

olarak nitelenen hicri üçüncü asrın ortalarına gelindiğinde ise, bütün İslâmî bölgelerdeki hadislere büyük ölçüde ulaşılmış oldu.⁸⁶

Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü gibi, hadislerin tedvini ve önceki süreçlerde yaşamış olan muhaddis ve müçtehitlerin bazı hadislere ulaşamamış olması, ilmi açıdan normal ve tabii bir durumdur. Hele hadis öğrenmek ve rivayet etmek yerine, yaşadığı dönemde müslümanların karşı karşıya bulunduğu farklı sorunlara inanç ve fihki yönden cevap arayışında olmayı tercih eden fakihler için ise hiç de şaşırtıcı değildir.

Müçtehit ya da muhaddisin bazı hadislere muttali olamamış olması, onun ilmî otoritesini sarsan herhangi bir kusur olarak görülmediği gibi, yaptığı içtihatları itibarsızlaştıran bir unsur olarak da değerlendirilmemiştir. Zira yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere bu ümmetin önderleri olan Hulefâ-i Raşidin bile Resûlullah'a (a.s.) olan yakınlığı ve elinde bulunan pek çok imkânlarla rağmen bazı hadislere muttali olamamışlardır. Bu ümmetten kimse onların bütün sünneti bilemediği için Hz. Peygamber'in halifesi olmaya layık olmadığını iddia etmemiştir. Aynı şekilde ümmete ilmiyle yön veren ve onların sorunlarına çözüm üreten müçtehit âlimler hakkında da bazı nebevi sünneti bilemedikleri için kimse olumsuz bir şey söylememiştir. Aksine onlar her zaman hayır ve şükranla anılmışlardır.

“Tedvin ve Öncesi Süreçlerde Müçtehidin Bazı Hadislere Muttali Olamaması Üzerine”

Özet: Kur'an'dan sonra İslam'ın ikinci kaynağı kabul edilen hadislerin tedvini, erken bir dönemde başlamış olsa da sürecinin tamamlanması asırlar almıştır. Bu hizmet özellikle müçtehit âlimler için fevkalade önemi haizdir. Zira içtihatla bulunacak âlim, karşılaştığı meselenin cevabını önce Kur'an ve nebevi sünnette arar, eğer bu iki kaynakta aradığı cevabı bulamazsa içtihat yoluna gider. Müçtehit için Kur'an'a ulaşmak zor olmamıştır. Fakat geniş İslam coğrafyasına yayılmış ve henüz tedvini tamamlanmamış olan nebevi sünnete ulaşmak o dönemin koşullarında pek de kolay olmamış, dolayısıyla Hulefâ-i Raşidin ve büyük mezhep imamaları dâhil hiçbir müçtehit, nebevi sünnetin tamamına vakıf olmamıştır. Araştırmada tedvin süreci ve öncesinde sahâbe dâhil her müçtehidin bazı nebevi sünnete muttali olamadığı her tabakadan önemli isimler örnek verilerek tespit edilmiştir. Tedvinin özellikle müçtehitler için önemli olduğu vurgulanmış ve tedvinin müçtehit âlimlerin sünnet bilgisine olumlu yönde katkı sağladığına işaret edilmiştir. Neticede hangi tabakadan olursa olsun müçtehidin kendisine sahih bir sünnet ulaşınca eski görüşünden döndüğü ve sünnetle hüküm verdiği görülmüştür. İslam coğrafyasına sünnetin ulaşması, hadislerin tedviniyle ancak mümkün olmuştur.

Atıf: Ataullah ŞAHYAR “Tedvin ve Öncesi Süreçlerde Müçtehidin Bazı Hadislere Muttali Olamaması Üzerine” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XXI/2, 2023, pp. 207-231.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sünnet, Müçtehid, Muttali.

⁸⁶ Bu konunun daha detaylı açıklaması için Bk. M. Fuat Sezgin, *Buhari'nin Kaynakları*, (Ankara: Otto Yayınları, 2019), 23-143. Ebû Şehbe, *Difâ'*, 24.